

Шүкүров Азизбек — Ниязалы атындагы Ош мамлекеттик музыкалык окуу жайынын студенти.

Зайирбек Султановдун Баткен элинин келечегине жан дили менен күйгөн, элет жеринде өмүр жолун музыка дүйнөсүнө, балдарга музыкалык билим жана руханий азык берүүгө арнаган, өз кесибине берилген, өрнөктүү өмүрү баарыбызга үлгү.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Төрт-күл элеси “Элдердин достугу” коомдук фондунун басмаканасы. Баткен 2015-ж.
- 2.Гүл Баян “Элдердин достугу” коомдук фондунун басмаканасы. Баткен -2015-ж.
- 3.Баткен таңы Облустук Гезити
- 4.<https://m.facebook.com/story>.
- 5.https://www.youtube.com/watch?v=Th_KsxAmDXk
- 6.<https://www.youtube.com/watch?v=3cvcPcPST5g>
- 7.<https://www.youtube.com/watch?v=jKDA-ixmjTQ>
- 8.<https://www.youtube.com/watch?v=-98Joz316lg>
- 9.<https://www.youtube.com/watch?v=v71vEt1rLm8>
- 10.<https://www.youtube.com/watch?v=oF7NH-MzT2I>

УДК 930

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-1(2)-265-269

Жусупова Моймол Молдобековна, Бактыбек кызы Айдана

Талас мамлекеттик университети, тарых илимдеринин кандидаты, доцент,

Талас мамлекеттик университети, магистрант

Жусупова Моймол Молдобекова, Бактыбек кызы Айдана

Таласский государственный университет, кандидат исторических наук, доцент,

Таласский государственный университет, магистрант

Jusupova Moimol Moldobekovna, Baktybek kyzy Aidana

Talas State University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Talas State University, master student

**АТЛАХ САЛГЫЛАШУУСУ КЫТАЙ БУЛАКТАРЫНДА
БИТВА ПРИ АТЛАХЕ В КИТАЙСКИХ ИСТОЧНИКАХ
BATTLE OF ATLACH - IN CHINESE SOURCES**

Кыскача мүнөздөмө. Макалада Кытай булактарында көргөзүлгөн Талас салгылашуусунун Борбордук Азияга тийгизген таасири жана Талас салгылашуусунан кийинки Тан империясынын Араб халифатынын акыбалын ырастоого болот. Тан армиясынын тагдыры түрк, карлуктары салгылашуудан бир нече күн өткөндөн кийин Аббасиддер тарапка кошулганда чечилген. Кытай маалыматтарына караганда, Карлук алгач Тан династиясынын курамында согушка катышкан деп айтылат, бирок салгылашуу учурунда чыккынчылык кылып, Аббас тарапка кайтып келген жана Тан аскерлери чоң жеңилүүгө учурашына себеп болгон. Ал эми Ислам жазууларынан карасак Карлук Талас согушуна

чейин эле Аббас менен союздаш болгон деп айтылат. Карлуктардын Тан армиясын түзүүнүн арт жагына капасынан кол салуусу Араб халифатынын женишке жетүү эсебин ишенимдүүрөөк кылган. Талас салгылашуусу VIII кылымдагы саясий кырдаалды жана геосаясатты чечүүдө жана Борбордук Азиянын, анын ичинде кыргыздардын келечектеги тагдырын аныктоодо мааниси зор деп айтсак болот.

Аннотация. В статье можно подтвердить влияние Таласской битвы на Центральную Азию, показанное в китайских источниках, и судьбу Арабского халифата Танской империи после Таласской битвы. Судьба армии Тан была решена, когда турки-османы встали на сторону Аббасидов через несколько дней после битвы. Согласно китайским источникам, Карлук изначально воевал в составе династии Тан, но во время войны он дезертировал и вернулся на сторону Аббаса, нанеся крупное поражение силам Тан. А если мы посмотрим на исламские писания, то там сказано, что Карлук был в союзе с Аббасом еще до битвы при Таласе. Внезапная атака калуков на тыл формирования армии Тан сделала расчет Арабского халифата на победу более правдоподобным. Можно сказать, что Таласская битва имеет большое значение в решении политической ситуации и геополитики VIII века и определении дальнейшей судьбы Средней Азии, в том числе и кыргызов.

Abstract. In the article, it is possible to confirm the impact of the Battle of Talas on Central Asia, as shown in Chinese sources, and the fate of the Arab Caliphate of the Tang Empire after the Battle of Talas. The fate of the Tang army was sealed when the Ottoman Turks sided with the Abbasids a few days after the battle. According to Chinese sources, Karluk is said to have initially fought as part of the Tang dynasty, but during the war, he defected and returned to Abbas's side, causing a major defeat for the Tang forces. And if we look at the Islamic writings, it is said that Karluk was allied with Abbas even before the Battle of Talas. A sudden attack by the Qaluks on the rear of the Tang army formation made the Arab Caliphate's calculation of victory more credible. It can be said that the Battle of Talas is of great importance in solving the political situation and geopolitics of the 8th century and determining the future fate of Central Asia, including the Kyrgyz.

Негизги сөздөр: Атлах, салгылашуу, кыргыздар, карлуктар, албастар, түрк уруулары, цивилизация, дин, саясий өзгөрүү.

Ключевые слова: Атлах, битва, кыргызы, карлуки, аббасы, тюркские племена, цивилизация, религия, политические перемены.

Keywords: Atlakh, battle, Kyrgyz, Karluks, Abba's, Turkic tribes, civilization, religion, political changes.

Дүйнөлүк тарыхый процесске таасирин тийгизген Талас салгылашуусу 751-ж. Талас өрөөнүндөгү Атлах шаарынын жанында болуп өткөн. Аталган салгылашуу ошол мезгилдеги саясий өзгөрүүлөргө өзүнүн таасирин тийгизип, тарыхта белгилүү орунду ээлери талашсыз.

Талас салгылашуусунун алдында Жети-Суудагы саясий кырдаал да курчуп турган. Бул тууралуу тарыхый булактарда келеркидей маалымат берилет: «Түргөш кагандары чыныгы күчүн жоготту. Ынтымаксыз уруулар чет элдик баскынчыларга катуу каршылык көрсөтө алган жок. Муну Чыгыш Түркстандагы Тан губернаторлору колдонуп, «сары» жана «кара» түргөштөрдүн ортосундагы династиялык уруштарга кийлигишкен»[2, 252 б]. А түгүл 748 - жылы Тан империясы Суяб шаарын убактылуу басып алып, талкалоого жетишкен. Бирок абал ошол бойдон калган жок. Анткени, Тан империясынын Орто Азия иштерине мындай тайманбас кийлигишүүсүн арабдар байкабай коё алышкан жок. Натыйжада үстөмдүк талашы

Талас суусунун жээгиндеги салгылашта чечилген. Кийинки жылы алар Чаштын башкаруучусун туткундап, чыккынчылык менен өлтүрүшкөн [3.252].

Арабдар тан империясынын Орто Азиядагы иштерге тайманбас кийлигишүүсүнө көңүл бурбай коё алган эмес. Артыкчылык үчүн талаш Талас дарыясынын жээгиндеги салгылашта чечилген. Жупуну араб жана кытай булактарынын негизинде окуя төмөндөгүчө реконструкцияланат. Талас салгылашуусунун жүрүшүнө көз чаптыра турган болсок тарых барактарында арабдар менен кытай аскерлери беттешкендиги баяндалат. Ошону менен катар бет алышкан эки армия тең дарыядан өтүүгө батынбай, туура төрт күн тирешип турушкан. Бешинчи күн дегенде карлуктар менен кыргыздар кытай армиясынын артынан сокку урат. Ошондо арабдар алардын бет маңдайынан чабуулга өтөт [2,82]. Натыйжада кытай аскерлери кыйрайт жана туткундалат. Аз гана аман калган аскерлери менен кытай генералы качып кутулгандыгы тууралуу тарыхый булактарда берилет.

Ушул эле тарыхый окуя боюнча кытай булактарында көп түрдүү ой пикирлер берилет. Тан тараптын жазмаларында «Го Сон-Цзи жетектеген хан жана Тан аскерлеринин саны 30 000 киши» деп айтылат. «Ибн Асирдин хроникасы» ислам китебине ылайык, «Аббастын аскерлери 50 000 Тан аскерин өлтүрүп, 20 000ин туткунга алышкан». [4.261 б] Тан тарабындагы жазуулар менен салыштырып, карап көрсөк бул хроникада берилип жаткан сүрөттөлүш бир топ апыртылгандай көрүнөт.

Ал эми Ислам армиясынын чоңдугу жазууларда анчейин байкалбайт .

Ислам жазууларында Атлах салгылашына чейинки абал төмөндөгүдөй сүрөттөлөт. Борбордук Азиянын чыгышында Тибет жана уйгурлар менен союздаш болгон ислам күчтөрүн мыкты тактик генерал Зияд ибн Салих башкарган, бул учурда Кытайда Анси шаарынын генералы Корей элинен чыккан Гао Сеонжи болгон. Ал Гогурё Юминдин тукуму катары бүт Орто Азияга белгилүү эле.

Айрым булактарда Талас салгылашы масштабы боюнча анча чоң эмес салгылаш катары каралып келет.

Тан армиясынын тагдыры түрк карлуктары салгылашуудан бир нече күн өткөндөн кийин Аббасиддер тарапка кошулганда чечилген. Кытай маалыматтарына караганда, Карлук алгач Тан династиясынын курамында салгылашка катышкан, бирок кагылышуу учурунда чыккынчылык кылып, Аббас тарапка кайтып келген жана Тан аскерлери чоң жеңилүүгө учурайт [12.58 б] деп жазылган ал эми Ислам жазууларында болсо Карлук Талас салгылашуусуна чейин эле Аббас менен союздаш болгон деп айтылат. Карлуктун Тан армиясын түзүүнүн арт жагына капысынан кол салуусу исламдын жеңишке жетүү эсебин ишенимдүүрөөк кылган.[12,58]

Салгылашууга катышкан 10 миңдеген Тан жоокерлеринин ичинен бир ууч гана жоокер аман калган. Госонжи кол астындагылар Ли Са Са жана Бак Сок Рёнг менен шашылыш артка чегинип, аскерлердин сөөгүн калтырып качып кетүүгө үлгүрүп аман калган. Ошол кездеги үрөй учурган окуяларды мындай деп сүрөттөп айткан: “Мен быдырлуу Бексеокрёнгдо балыктай тизилип турган душмандын жөө жана атчан аскерлерин уруп өлтүрдүм, анан кайра артка кайттым. ” [11.73 б] деген.

Тирүү калган согуш туткундары азыркы Өзбекстандын Самарканд шаарына жөнөтүлгөн. Го Сеон-Цзинин Тан армиясы талкаланганына карабастан, Таластагы салгылашуу кандайдыр бир деңгээлде стратегиялык жактан тең чыгууга жакын болгон. Исламдын чыгышка илгерилеши токтоп калган [6.258 б] сыягы, бул империянын жалпы

согушу эмес, тескерисинче, жергиликтүү кожоюндардын салгылашы болгон десек да болот. Балким, Тан эли күрөштү өтө маанилүү деп эсептешкен эмес жана Го Цянь-Жи жеңилгени үчүн сөгүш албаганын [10.261 б] себеби дагы ошондо болушу мүмкүн. Кийинчерээк ал Анлушандын аскерлери менен согушкан деп шектелип, өлүм жазасына тартылган (755-жылы). Кызыгы, Талас салгылашуусун дагы бир башкы каарманы Араб халифатынын аскер башчысы Абу Муслим да ошол эле жылы анын күчтөнүп баратканынан корккон экинчи халифа Мансур тарабынан өлтүрүлгөнү кытай булактарында айтылат.

Талас салгылашуусунун тарыхый маанисине кайрылсак, Талас салгылашуусу эки цивилизациянын – Кытай менен Орто Азияда ким үстөмдүк кылаарын талашкан кагылышуу болгон. Талас салгылашуусу дүйнөлүк тарыхтын өнүгүшүндө маанилүү окуя болуп саналат, бирок анын маанисин ал кездеги адамдар толук түшүнө электей сезилет. Анткени жеңишке жеткен мусулман тарапта бул салгылашуу тууралуу дээрлик эч нерсе айтылбай келген. Атлах салгылашуусу учурда 10 миң деген жоокери кыргынга учураган кытай тараптан да үзүндүлөр гана калган айтылат.

Кытайлар бул салгылашууну Тан династиясынын кулашынын жана башталышынын бир бөлүгү деп эсептешет.

Албетте, жеңүүчү тарыхты жазат, бирок исламда Кытай мамлекетиндегидей бул кармаш байкалбай калган. Талас согушунан кийин бир канча убакытка чейин бул салгылашуу жөнүндө аз сөз болгон. Талас салгылашуусу кийин дароо Орто Азияны текшерген халифтин иниси Мансур Абу Муслимдин бийлигинин катуу кризисти сезип, бир тууганына: «Ал тез арада өлтүрүлбөсө, династияны турукташтыруу мүмкүн эмес» деп кеңеш берет [8.252 б]. Барри Хоберман IX кылымдагы ислам тарыхчысы ат-Табари (839–923) Талас салгылашуусу жөнүндө эч кандай сөз кылбаганын белгилейт. Талас салгылашуусу 500 жыл өткөндөн кийин аль-Асир (1160-1233-жылдары) жана ад-Захаби (1274-1348- жылдары) тарыхчыларынын эмгектеринде Атлах салгылашуусу жөнүндө эч кандай ой пикирлер кездешпейт.

Ошого карабастан Таластагы салгылашуу маанилүү натыйжаларды берди.

Кытай булактарында Талас салгылашуусу өтө чон маниге ээ болбогондугу белгилүү бир деңгээлде ошол убактагы династиянын чондугуна жараша каралгандыгы аныкталды. Себеби, көлөмү жагынан тан династиясы чоң болгондуктан Талас салгылашуусу биздин тарых наамадагыдай мааниге ээ болбогондугу белгилүү болду. Бирок, Кыргызстандын тарыхында VIII кылымдагы саясий кырдаалды жана геосаясатты чечүүдө жана Борбордук Азиянын, анын ичинде кыргыздардын келечектеги тагдырын аныктоодо Талас салгылашуусунун мааниси чоң болгондугу маалым.

Колдонулган адабияттар:

1. Чоротегин Т.К. Таластагы Атлах салгылашуусу//хрестоматиялык баян. Б., 2022
2. Кулова Э.К. Талас салгылашуусундагы карлуктардын ролу// “Талас салгылашуусу жана анын тарыхый мааниси” конференциянын жыйнагы, 2022. 261-б
3. История Кыргызской ССР- Ф., 1984г. 1 том
4. Википедия: Аббасид династиясы [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html
5. Навер билим энциклопедиясы: Карлук[Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html

6. Навер энциклопедиясы: Тургис [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html
7. Навер энциклопедиясы (Түрк тарыхы): Мойенсор Каган [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html
8. Naver Knowledge Encyclopedia (Silk Road Dictionary): Fellowes III [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html
9. Түрктөр жана Осмон империясы (2012-11-12 [Баекга чатагы: Ю Джу-ёол]) [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html
10. Генерал Сеонжи Го жана Талас салгылашы (2012-10-31) Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html
11. 1300 жыл мурун Жибек Жолун басып алган Го Сон-Джи, анын аягы эмне менен бүтөт? (2011-06-24) Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html
12. Талас салгылашуусу жана анын тарыхый мааниси. Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/culture/culture_general/95544.html

УДК:947.1.

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-1(2)-269-274

Жусупова М.М., Керимбаева Айзада

Талас мамлекеттик университети, тарых жана коомдук илимдер кафедрасы, тарых илимдеринин кандидаты, доцент,

Талас мамлекеттик университети, магистрант

Жусупова М.М., Керимбаева Айзада

Таласский государственный университет, кафедра истории и общественных наук, кандидат исторических наук, доцент

Таласский государственный университет, магистрант

Zhusupova M.M., Kerimbayeva Aizada

Talas State University, Department of History and Social Sciences, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Talas State University, Master's student

**РЫСБЕК АЙДАРАЛИЕВДИН ӨМҮР ЖОЛУ ЖАНА МАМЛЕКЕТТИК
ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН КЭЭ БИР УРУНТТУУ УЧУРЛАРЫ
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНИ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
РЫСБЕКА АЙДАРАЛИЕВА
SOME FEATURES OF LIFE AND PUBLIC ACTIVITIES OF RYSBEK AIDARALIEVA**

Кыскача мүнөздөмө. Макалада мамлекеттик жана коомдук ишмер Рысбек Айдаралиевдин өмүр жолу жана ишмердүүлүгүн ачып берүүгө аракет жасалды. Рысбек Айдаралиевдин жаштык учуру кандуу согушка туш келип, мезгилдин татаал жана каардуу мектебинен өтүптүр. 21 жашында командирлик менен катар батареянын партиялык уюмун жетектеп өзүнүн алдыдагы өмүр жолуна татыктуу кадам шилтеген экен. Рысбек Айдаралиевдин эмгек жолунун урунттуу учуру анын 1952-жылдын сентябрында партиянын